

تأثیر سازوکارهای ارتباطی اینترنت، بر الگوهای تعامل

کنشگران فضای سایبر ایران

دکترهادی خانیکی*

محمود بابائی**

تاریخ دریافت: ۹۰/۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۹۰/۷/۲۶

چکیده

سازوکارها و ابزارهای ارتباطی اینترنت، به دلیل فراهم کردن امکان تعامل، اشتراک‌گذاری و شکل‌گیری شبکه‌های ارتباطی در بین کنشگران فضای سایبر، از دیدگاه علوم ارتباطات و جامعه‌شناسی مقوله‌ای دارای اهمیت است. بررسی تعامل انسان - انسان در فضای سایبر، و تأثیر این‌گونه تعامل‌های متکی به

* استادیار علوم ارتباطات اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی.

** عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران. mahmoud.babaie@gmail.com

سازوکارهای ارتباطی فناوری اینترنت، می‌تواند منجر به طرح این فرضیه شود که: بستر ارتباطی اینترنت، دارای پتانسیل ایجاد الگوهای نوین کنشگری است و نوع ابزار ارتباطی مورد استفاده کنشگران و میزان مهارت آنان در کاربرد ابزار ارتباطی، الگو و سطح تعامل کنشگران را در فضای سایبر تعیین می‌کند.

در این مقاله، تأثیر و نقش سازوکارهای تعاملی اینترنت در شکل‌گیری الگوهای دسترسی، کنشگری و بیانی کنشگران فضای سایبر ایران، شامل وبلاگستان و شبکه‌های اجتماعی فارسی، مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به ماهیت پرسش‌های پژوهش، از روش «پیمایش» و در گردآوری اطلاعات، از پرسشنامه الکترونیکی استفاده شده است. جامعه آماری مورد مطالعه، کنشگران فعال در چهار سرویس‌دهنده اصلی وبلاگ‌نویسی فارسی و چهار سایت شبکه‌های اجتماعی فضای سایبری ایران بودند. نتایج پژوهش نشان داد که بین الگوهای کنشگری، بیانی و دسترسی در نظام تعاملی انسان-انسان در اینترنت، و سازوکارهای ارتباطی این فناوری رابطه مثبت وجود دارد. همچنین، نتایج آزمون‌ها نشان داد که میزان این رابطه، در حد کم است.

واژه‌های کلیدی: الگوی بیانی، الگوی دسترسی، الگوی کنشگری، تعامل، جامعه شبکه‌ای، سازوکارهای ارتباطی، شبکه‌های اجتماعی، فضای سایبر، کنش ارتباطی، وبلاگستان فارسی.

طرح مسئله

گرایش به پژوهش پیرامون ارتباط انسان-ماشین،^۱ و تعامل انسان^۰ انسان با واسطه ماشین،^۲ به دوران جنگ جهانی دوم و تلاش برای افزایش کارآمدی سلاح‌ها باز می‌گردد. در سال ۱۹۴۹، «جامعه پژوهشی ارگونومیک‌ها»^۳ بنیان‌گذاری شد که به مطالعه ویژگی‌های فیزیکی ماشین و سیستم‌ها و تأثیر آن بر عملکرد کاربران می‌پرداخت

. Human^o Machine interaction (HMI)
. machine mediated human-human interaction
. Ergonomics Research Society

(Hancock, ۱۹۹۹: ۱۲). هدف ارگونومی یا مهندسی عوامل انسانی، ایجاد تناسب بین کار و انسان است. متخصصین ارگونومی با بهینه کردن تناسب بین انسان و سایر اجزای سیستم‌های کار، کارایی انسان و سیستم‌ها را بهبود می‌بخشند. مطالعه ارتباط انسان - رایانه،^۱ حوزه‌ای بین رشته‌ای است. پژوهش‌های گذشته در این زمینه، بیشتر بر جنبه فناوری این رابطه تأکید می‌کردند، اما به تازگی، شاهد تمرکز پژوهشگران بر جنبه انسانی و ملاحظه نقش عوامل انسانی و زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی این «رابطه» هستیم (Sarmiento, ۲۰۰۵: vii). ورود علوم انسانی به این قلمرو، نیازمند درک صحیح و نقد مفاهیمی است که توسط متخصصان امور فنی و رایانه مورد استفاده قرار گرفته است. یکی از موضوع‌هایی که به نظر می‌رسد، جای تأمل دارد، تفاوت الگوی تعامل انسان- انسان و انسان - رایانه، و کاربرد درست این مفاهیم است.

تعامل چهره به چهره، الگوی اصلی ارتباطات انسانی است و سایر شکل‌های ارتباط از آن سرچشمه می‌گیرند. حتی هنگامی که از رابطه انسان- رایانه سخن به میان می‌آید، به نوعی سخن معطوف به الگوی ارتباط انسانی است. تفاوت آشکاری بین رابطه انسان- رایانه و تعامل انسان و انسان وجود دارد. وجه اول این تفاوت این است که ارتباط چهره به چهره با رایانه بی‌معنی است. زیرا ما از ابزارهای گوناگون ورودی استفاده می‌کنیم: صفحه کلید، اشاره‌گر، دیسک‌گردان و مانند آنها. این ارتباط، صرفاً نوعی انتقال به واسطه فناوری است و نه بیشتر. وجه دوم، که بیش از هر چیز مهم است، عدم تقارن رابطه متقابل انسان - رایانه است. دو انسان هنگامی که با یکدیگر گفتگو می‌کنند در اصل از رابطه متقارن و دوجانبه با هم بهره‌مند می‌شوند، در حالی که رابطه انسان^۲ رایانه از الگوی «رابطه متقابل» پیروی نمی‌کند (Haberland, ۱۹۹۹: ۸۱-۸۲).

حوزه‌هایی که به موضوع رابطه انسان- رایانه می‌پردازند عبارتند از:

---

۱. Human^o computer interaction (HCI)

- روانشناسی و علوم شناختی، در زمینه ادراک کاربران، شناخت و مهارت‌های حل مسئله؛
- ارگونومی، در زمینه توانایی‌های فیزیکی کاربران؛
- جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی، برای درک زمینه‌های گسترش تعامل؛
- علوم رایانه و مهندسی، برای طراحی و استقرار سیستم و تولید رابط کاربری، و ساخت فناوری مورد نیاز؛
- طراحی گرافیک، در زمینه تولید رابط دیداری مناسب برای تعامل (Dix et al. ۲۰۰۴).

رویکرد مطالعات ارتباطی به مقوله رابطه انسان^۱ رایانه، یا به طور کلی انسان-فناوری ارتباطی-اطلاعاتی، بر فرآیندهای اثرگذاری فناوری بر نظام فکری و تفسیری انسان در جامعه، تحولات اجتماعی ناشی از به کارگیری این فناوری‌ها، تحول تعامل انسانی^۲ اجتماعی، گزینش و تغییرالگوهای ارتباطی و رفتاری، نقش و تأثیر فناوری‌ها بر تعاملات انسانی و پیامدهای گسترش این تعاملات بر مناسبات اجتماعی و... تأکید دارد. این رویکرد، می‌تواند از دو جهت مورد توجه باشد: نخست، رابطه انسان^۳ رایانه به مفهوم مطالعه نقش رایانه و فناوری‌های مرتبط با آن در فرایند ارتباط، و دوم، نقش و تأثیر رایانه و شبکه‌های ارتباطی رایانه‌ای در فراهم‌سازی زمینه‌های تعامل انسان-انسان.

مفهوم فضای سایبر^۱ به عنوان عرصه تعامل انسان-انسان در شبکه اینترنت، می‌تواند با رویکردهایی متفاوت مورد مطالعه قرارگیرد. نگرش فناورانه به فضای سایبر، به مؤلفه‌هایی چون سخت‌افزار، نرم‌افزار، کیفیت و کمیت انتقال داده‌ها و تعامل در شبکه می‌پردازد. دیپارتمان دفاعی ایالات متحده^۲ فضای سایبر را به مثابه قلمروی جهانی در محیط اطلاعاتی تعریف می‌کند که مرکب از شبکه هم‌بسته

. cyberspace
. The Department of Defense (DOD)

زیرساخت‌های فناوری اطلاعات، شامل: اینترنت، شبکه‌های ارتباط راه دور، سیستم‌های رایانه‌ای، و پردازش‌گرها و کنترل‌کننده‌های تعبیه شده در آن می‌باشد (Libicki, ۲۰۰۹:۶). در حالی که رویکرد روان‌شناسانه تأکید بر مقوله‌هایی چون فضای ذهنی، الگوی رفتاری انسان و کامپیوتر، تخیل، هویت و شخصیت، مرز بین واقعیت و خیال و مانند آن است. در دیدگاه جامعه‌شناسانه، تکاپوشناسی گروه‌ها، نظریه بازیگر- شبکه^۱، روابط درونی و اجتماعی، جماعت‌های آنلاین، شبکه‌های اجتماعی سایبر و آثار اجتماعی تعامل انسان و رایانه در فضای سایبر دارای اهمیت است. همچنین، از دیدگاه مطالعات ارتباطی، فرایندهای ارتباطات، ابزارها و پیامدهای ارتباط مورد توجه قرار می‌گیرد.

پیدایش مفاهیم و پدیده‌هایی چون قدرت سایبری^۲، سایبورگ^۳، سایبر دموکراسی^۴، سایبرفمینیسم^۵، روانشناسی سایبر^۶، کافه سایبر^۷، روابط سایبری^۸، گفتمان سایبر^۹ و سایبر پانک^{۱۰}، از پیامدهای ایفای نقش فناوری اطلاعات در شکل‌گیری فضای کنشگری نوین و تعامل «انسان- انسان» در محیط اینترنت است (Atton, ۲۰۰۳).

کیفیت، کمیت و ماهیت تعامل در فضای فیزیکی/واقعی، تحت تأثیر عوامل متعددی مانند: شرایط اجتماعی، ساختار جامعه، ویژگی‌های فردی، ویژگی‌های فرهنگی، و واسطه‌ها یا ابزارهای تعامل می‌باشد. محصول این تعامل‌ها، برای افراد جامعه ملموس و عینی است، زیرا زندگی روزمره آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد

-
- . actor-network theory
  - . Cyber Power
  - . Cyborg
  - . cyber democracy
  - . cyber feminism
  - . cyber psychology
  - . cyber cafe
  - . cyber relationships
  - . cyber discourse
  - . cyber punk

(Haberland, ۱۹۹۹: ۸۵). با توجه به تفاوت ماهوی بین فضای زندگی واقعی و فضای سایبر، بر این اساس، تفاوت تعامل و وابسته به ابزارهای ارتباطی اینترنت با تعامل طبیعی انسان‌ها، امری طبیعی است. به نظر می‌رسد، یکی از عوامل مهم این تفاوت، ناشی از کاربرد ابزارهای ارتباطی برآمده از فناوری اینترنت باشد. از این رو، این پرسش‌های زیر قابل طرح است

الف- ابزارهای ارتباطی در ایجاد فضای گفتمانی، تبادل نظر، اشتراک‌گذاری و روابط درون اجتماعات آنلاین چه جایگاهی دارند؟

ب- آیا تنوع ابزارهای ارتباطی در اینترنت، نقشی در تعامل‌های انسان-انسان در فضای سایبر دارد؟

ج- آیا الگوهای تعامل در فضای سایبر متأثر از کاربرد نوع ابزارهای ارتباطی هستند؟

این مقاله، بر آن است که نقش سازوکارهای^۱ ارتباطی اینترنت، به عنوان مجموعه‌ای از ابزارهای ایجادکننده فضای تعامل را بر الگوهای کنش ارتباطی مورد بررسی قرار داده و نشان دهد که الگوهای «کنشگری»، «بیانی» و «دسترسی» فضای سایبر ایران، تا چه حد تحت تأثیر ابزارهای ارتباطی مورد استفاده کنشگران می‌باشد.

تعریف مفاهیم

الگوهای کنش ارتباطی: اگر الگو^۲ را ترکیبی از کنش‌ها، ویژگی‌ها و صفات نمایان نمایان یک پدیده بنامیم، مانند یک الگوی رفتاری یا الگوی مخارج، هر الگو به توصیف یک مسئله می‌پردازد که بطور مکرر در محیط پیرامونی ما رخ می‌دهد، و سپس راه حل اصلی آن مسئله را تشریح می‌کند، بطوری که بتوان این راه‌حل را، بارها استفاده کرد

. mechanisms
. pattern

(Yang & Goodyear, ۲۰۰۴). الگوی کنش ارتباطی با توجه به شاخص‌های شکل، محتوا، موضوع، پایداری، تعامل، گستردگی/دامنه، پوشش، مخاطبان، هدف‌گذاری، و جایگاه کنشگران تعریف می‌شود (Arnold, ۱۹۹۸:۵۲) و شامل توصیف کلی ساختار و محتوای مرتبط با تعامل کنشگران در محیط سایبر و آنچه مربوط به فضای همکاری، ابزارها، محتوا، قالب، و روابط ویژه‌ای که بین آنها ایجاد شده است، می‌باشد.

کنشگری: «ماکس وبر»^۱ نقطه آغاز روابط اجتماعی را کنش فردی می‌داند و فهم هر پدیده اجتماعی را موقوف به فهم کنش فردی می‌داند. از نظر «پارسونز»^۲ کنش با چهار عنصر مرتبط است: (۱) عامل/کنشگر، (۲) غایت کنش، که جهت و هدف آن را تعیین کند، (۳) کنش از یک موقعیت آغاز شده به سمت موقعیت متفاوتی گرایش و جهت‌گیری دارد، و (۴) سرشت ارتباط بین این عناصر، مفهوم نظام‌مندی را نیز به همراه دارد (Parsons, ۱۹۶۸:۴۴).

کنشگری، توانایی و برخورداری از اراده و قابلیت‌های کنش اجتماعی و به کارگیری ابزارها، نمادها، نشانه‌ها در چارچوب ارزش‌های اجتماعی، و سازوکارهای موجود در فناوری‌ها، برای انجام ارتباط متقابل است. از این رو، فعالیت‌هایی که کاربران با تکیه بر مهارت‌های خود در استفاده از ابزارهای ارتباطی اینترنت، برای ایجاد ارتباط، مبادله و نشان دادن واکنش درخور به دیگران، در راستای هدف‌های خود در فضای سایبر انجام می‌دهند، کنشگری محسوب می‌شود. شاید بتوان گفت این تعریف تا حدود زیادی منطبق بر تعریف «کنش عقلانی معطوف به هدف» ماکس وبر است؛ یعنی آن نوع از عقلانیت که فرد با توجه به هدف معین، ابزار ممکن را برای کسب آن هدف به کار می‌برد (منوچهری، ۱۳۷۸: ۱۵).

سازوکار ارتباطی و تعاملی اینترنت: سازوکارهای تعاملی اینترنت امکان تعامل و تبادل و اشتراک اطلاعات دو و چندجانبه را در محیط سایبر فراهم می‌کنند. مجموعه

. Max Webr
. Talcott Parsons

فرایندها و ابزارهای ارتباطی و تعاملی موجود در محیط وب جهان گستر عبارتند از: وبلاگ‌ها، ویکی‌ها، پادکست‌ها، ایمیل، گروه‌های مباحثه، اتاق‌های گفتگو (چت)، انجمن‌های گفتگو، لیست‌های پستی، آر. اس. اس، سیستم‌های ثبت پیام (کامنت)، و سیستم‌های پیام فوری. سازوکارهای ارتباطی، بر اساس هدف، سطح و ماهیت رابطه و تعامل تعریف شده و برای انتقال هر چه شفاف‌تر مفاهیم به‌کار گرفته می‌شوند (Chipunza, ۲۰۰۷: ۸۵&۱۶۱).

فضای سایبر: جهان موازی دنیای واقعی و فیزیکی است که به واسطه اینترنت و شبکه‌ای از ارتباطات کامپیوترهای سراسر جهان و خطوط ارتباطی پدید آمده است و در آن رابطه انسان با کامپیوتر، پدیده نوینی را شکل داده که با شبیه‌سازی «موجودیت‌های» محیط فیزیکی، فضای روانی-خیالی غوطه‌ورساز، امکان تعامل و دادوستد در همه ابعاد و «تعاملات شبکه‌ای شده» بین افراد و آفریده‌های معنوی‌شان را ایجاد کرده است. **شبکه‌های اجتماعی:** شبکه‌هایی هستند که با استفاده از سازوکارهای ارتباطی و تعاملی فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، در فضای سایبر، بر مبنای پروفایل کنشگران شکل گرفته‌اند. شبکه‌های اجتماعی سایبری، به‌طور مداوم به بازسازی و ترمیم خود می‌پردازند. کنشگران در این شبکه‌ها، افزون بر تعامل درون شبکه‌ای، به تعامل‌های برون شبکه‌ای نیز می‌پردازند. سایت‌ها و وبلاگ‌ها، بسترهای جریان شبکه‌های اجتماعی سایبری، به مفهوم عام آن هستند.

وبلاگستان: شبکه‌ای از وبلاگ‌ها و محتوای درون آنها است که در محیط آنلاین شکل می‌گیرند و ارتباطات متقابل و متراکمی پدید می‌آورند. در وبلاگستان، وبلاگ‌ها توسط بلاگرها به یکدیگر پیوند داده شده و یک شبکه در هم تنیده ایجاد شده است.

پیشینه پژوهش

• «بلاگستان: اینترنت و سیاست در ایران»^۱ (reberny & Khiabany, ۲۰۱۰). موضوع پژوهشی است که توسط آنابل سربرنی،^۲ استاد مطالعات شرقی و آفریقایی در دانشگاه لندن و غلام خیابانی، عضو هیئت علمی دانشگاه متروپولیتن لندن انجام شده و در سال ۲۰۱۰ نتایج آن منتشر شده است. موضوع محوری این پژوهش، به ارتباط بین رسانه‌ها و دولت و نقش دولت در تأثیرگذاری بر رسانه‌ها می‌پردازد. این پژوهشگران، نگرش تاریخی به رابطه بین رسانه‌ها و دولت را تا آغاز عمومیت یافتن استفاده از اینترنت در ایران ادامه می‌دهند. نویسندگان با طرح این پرسش‌ها که اینترنت به چه شیوه‌هایی، متفاوت از فرهنگ چاپی عمل می‌کند؟ آیا فضای وبلاگ نویسی در ایران، فرهنگ جدیدی از فعالیت سیاسی را پدید آورده است؟ تلاش می‌کنند فهم جدیدی از وضعیت حوزه سیاست در فضای سایبر، و تصویری روشن از فضای فرهنگی اینترنت به نمایش گذارده و نشان دهند که این ابزار جدید ارتباطی، به چه شیوه‌ای و چگونه بر روی فضای سیاسی و اجتماعی کشور تأثیر گذاشته است.

کریستین پتیت^۳، در پژوهشی که با هدف ارائه الگوی مطالعه جنبش‌های اجتماعی از طریق رسانه اینترنت، با عنوان «شبکه‌های جنبش اجتماعی در گفتمان اینترنت» در سال ۲۰۰۴ میلادی انجام داده است، به اهمیت توجه به نقش اینترنت در بسیج جهانی توده‌های مردم اشاره کرده و دلیل این اهمیت را امکان انتشار گسترده و سریع اطلاعات می‌داند. به همین دلیل، وی پرداختن به کیفیت اتصال جنبش‌های اجتماعی از طریق گفتمان اینترنتی را شایسته اهمیت برشمرده و اینترنت را یکی از مهمترین بسترهای مطالعه جنبش‌های اجتماعی عصر کنونی می‌داند (Petit, Christine, ۲۰۰۴). هدف مطالعه، کیفیت ارتباط گیری جنبش‌های اجتماعی، از طریق وب سنجی و تکیه بر

. Blogistan: The Internet and Politics in Iran
. Annabelle Sreberny
. Petit, Christine

داده‌های کاوشگر گوگل است، و از روش مطالعه تحلیل شبکه استفاده شده است. ظهور جنبش‌های آنلاین^۱، و شکل‌های نوین اعتراض الکترونیکی^۲ و کنشگری در محیط الکترونیکی و اجتماع مجازی، پدیده‌هایی جدی و قابل مطالعه هستند.

مارگریتا راسولو^۳ در پایان‌نامه دکتری خود در سال ۲۰۰۶ میلادی، با عنوان «نقش گفتمان مشارکتی در صورتبندی اجتماع آنلاین» با بیان تفاوت‌های گفتار و گفتمان در اجتماعات آنلاین و تبیین مفهوم و ویژگی‌های اجتماعات آنلاین به موضوع گفتمان اینترنتی پرداخته است. وی عوامل مؤثر در فرایند تولید گفتمان آنلاین را سه مقوله ساختار زبانی، رفتار اجتماعی و تعامل و مشارکت می‌داند. وی جامعه مورد مطالعه خود را از بین شرکت‌کنندگانی از کشورهای استرالیا، انگلستان، ایرلند، ایتالیا، ژاپن و اسپانیا انتخاب کرده است. انتخاب وی بگونه‌ای بوده است که گروه‌ها از شباهت‌های بیشتری برخوردار باشند و در عین حال تفاوت فرهنگی را نیز به نمایش بگذارند. سپس وی مطابق مدل مورد نظر خود به بررسی پیام‌ها، رفتار و شیوه تعامل این افراد در محاوره‌های به واسطه ویدیو پرداخته است. وی در نتیجه‌گیری خود، اشاره می‌کند که یافته‌هایش نشان می‌دهد که ژاپنی‌ها علاقه و تمایل زیادی برای به اشتراک‌گذاری دیدگاه‌هایشان در زمینه تفاوت‌های بین فرهنگی داشته‌اند. در زمینه نقش ساختار زبانی در صورتبندی گفتمان نیز نتایج پژوهش وی نشان می‌دهد که در ابتدا استفاده از ضمیر «من» و «ما» در تعامل بیشتر و به تدریج واژگان جمعی (که هویت جمعی و همانندسازی را نشان می‌دهد) جایگزین آن شده است. (Rasulo, ۲۰۰۶: ۱۷۰-۱۷۹).

میناوندچال، در پژوهشی با عنوان «بررسی قابلیت و عملکرد اینترنت به عنوان حوزه عمومی» به دنبال پاسخ به این پرسش است که شبکه اینترنت، امکان و قابلیت انجام کدام کارکرد یا کارکردهای حوزه عمومی را دارد؟ وی با پرداخت تفصیلی به

. e-movements
. e-protest
. Margherita Rasulo

نظریات هابرماس پیرامون حوزه عمومی و بیان قابلیت‌های اینترنت، چنین نتیجه می‌گیرد که: اینترنت قابلیت و امکان ایفای سه کارکرد حوزه عمومی، یعنی تأمین دسترسی همگانی، شکل دادن به افکار عمومی و انجام کنش‌های جمعی سیاسی را دارد. وی با اشاره به قابلیت اینترنت، یادآور می‌شود که توانایی‌های فنی و ارتباطی اینترنت این امکان را می‌دهد که به عنوان ابزار گفتگو، کارکردهای مفروض حوزه عمومی را تحقق بخشد. وی در این بین، آماده بودن شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را شرط لازم تحقق چنین امری می‌داند (میناوندچال، ۱۳۸۱: ۲-۱۸ و ۲۲۶-۲۳۰).

هدف پژوهش

هدف کلی این پژوهش، بررسی نقش سازوکارهای ارتباطی اینترنت، در شکل‌گیری الگوهای «کنشگری»، «بیانی» و «دسترسی» در فضای سایبری ایران، شامل وبلاگستان فارسی و شبکه‌های اجتماعی است.

ضرورت و اهمیت پژوهش

انجام این پژوهش به دلایل زیر اهمیت و ضرورت دارد:

۱- پژوهش‌های علمی انجام گرفته درباره رسانه‌های نوین به ویژه مقوله‌هایی چون «اینترنت»، «فضای سایبر»، «شبکه‌های اجتماعی مجازی» و «گفتمان‌های آنلاین» در سطح جهان، به تناسب ابعاد فراگیر و تأثیرگذار رسانه نوین اینترنت، از نظر کمی فقیر است. از این رو، ضرورت تولید ادبیات در این زمینه و ایجاد زمینه مناسب برای مطالعه بیشتر پدیده فضای سایبر ایران و حوزه‌های گفتمانی متنوع آن، یک نیاز مبرم جامعه علمی کشور است.

۲- به استناد منابع موجود و در دسترس، پدیده شبکه‌های اجتماعی و وبلاگستان که خاستگاه‌های شکل‌گیری گفتمان‌های سایبر هستند، در پژوهش‌های علمی حوزه ارتباطات کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۳- نقش ابزارهای ارتباطی اینترنت در ایجاد فضای تعامل انسان-انسان و کنشگری در فضای سایبر ایران، کمتر مورد توجه قرار گرفته است در حالی که تعامل در فضای سایبر، به نوع ابزار ارتباط وابسته است. بررسی وضعیت کاربرد ابزارهای ارتباطی برای کنشگری می‌تواند سطح و الگوهای تعامل در فضای سایبر ایران را تبیین کند.

محدودیت‌های پژوهش

محدودیت‌های انجام این پژوهش و موانعی که بر سر راه رسیدن به هدف‌های پژوهش وجود دارد به دو دسته تقسیم می‌شوند: نخست محدودیت‌هایی که از سوژه مورد مطالعه، جدایی‌ناپذیرند و با موضوع پژوهش در آمیخته‌اند؛ مانند بی‌ثباتی جامعه آماری مورد مطالعه و تغییر مداوم و لحظه‌ای آن. و نوع پژوهش‌های مرتبط با فضای سایبر که به دلیل نوپا بودن و اینکه به لحاظ روش‌شناسی، ابزاری و تکنیکی حوزه‌ای در حال تکامل است، از ریسک‌پذیری بالایی برخوردار است. دوم، محدودیت‌هایی که عارضی بوده و به دلیل رعایت چارچوب‌ها و سیاست‌های رسمی دولت در حوزه کنترل فضای سایبر حادث می‌شود؛ مانند سیاست فیلترینگ در مورد برخی از شبکه‌های اجتماعی فضای سایبر ایران، به ویژه رویدادهای جامعه ایران، در طول زمان اجرای این پژوهش، و پیوستگی این رویدادها با فعالیت‌های سایبری، که موجب عدم دسترسی و حذف بخشی از جامعه مورد مطالعه، شده است.

مبانی و چارچوب نظری پژوهش

برخی رویکردهای نظری حوزه ارتباطات، پیوند کم و بیش نزدیکی با موضوع این پژوهش دارند؛ از جمله آنها، می‌توان به نظریه مشارکت دمکراتیک رسانه‌ها^۱ و رویکرد حوزه عمومی^۲ هابرماس اشاره نمود.

۱- نظریه مشارکت دمکراتیک رسانه‌ها

نظریه مشارکت دمکراتیک رسانه‌ها بر حق دسترسی همگانی به رسانه، نبودن کنترل سیاسی و دولتی بر رسانه، حق برخورداری سازمان‌های محلی از رسانه خاص خود، و ترغیب به مشارکت فعال تأکید می‌کند (Caton-Rosser and McGinley, ۲۰۰۶). بنیان نظریه مشارکت دمکراتیک رسانه‌ها، مبتنی بر این است که رسانه، یک نهاد قدرتمند اجتماعی، بزرگ و بسیار حساس است و نباید به دست عده‌ای قدرتمند بیفتد و ابزار تگ‌گویی آنها شود (Soola, ۲۰۰۹). این نظریه، نقش رسانه را در ایجاد انگیزه و توانمندسازی جامعه برای پذیرش تکثر فرهنگی با اهمیت می‌شمرد و مدافع توسعه رسانه‌های «کوچک» است؛ چرا که هم تکثر و چندصدایی را تحقق می‌بخشد و هم اداره آن به عهده اعضای گروه، دولت و کانون‌های قدرت است (Baran, and Davis, ۲۰۰۶:۱۲۷). نظریه مشارکت دمکراتیک رسانه‌ها در واکنش به نیاز به اصلاح نارسایی نظریه‌های هنجاری موجود، مانند نظریه‌های اقتدارگرا، آزادی رسانه‌ای، مسئولیت اجتماعی رسانه‌ها و رسانه‌های کمونیستی پدیدار شد. نظریه مشارکت دمکراتیک رسانه‌ها، حاوی مؤلفه‌هایی است که بیشتر در رسانه‌های نوین، از جمله اینترنت می‌توان آنها را یافت. باید و نبایدهای نظریه هنجاری، این پیام را القاء می‌کند که ارتباطی افقی و تعامل با مخاطب، مطلوب یک رسانه نوین است، در جایی که نقش مخاطب را برجسته ساخته و کنترل پیام‌های رسانه از سلطه مالکان قدرتمند آنها خارج شود.

. Democratic Participant Media theory
. Public Sphere

براساس نظر «فوری»^۱ نظریه مشارکت دموکراتیک رسانه‌ها، در واکنش به گرایش سوگیری به سمت تگ‌گویی در رسانه‌های ارتباط جمعی تحت کنترل بخش خصوصی، مطرح شد. برخی از مواردی که در این نظریه مطرح شده است در واقع بخشی از انگاره‌های نظریه‌هایی مربوط به مطبوعات است (Vries, ۲۰۰۸:۲۸). از این رو، این رویکرد با وجود دارا بودن اصول روشن در زمینه مدیریت رسانه و تعامل با مخاطب، بیشتر معطوف به رسانه‌ای سنتی است و عنصر دموکراتیک بودن و رهایی از سلطه را مد نظر قرار داده و وجه سیاسی آن پررنگ‌تر است.

۲- رویکرد حوزه عمومی یورگن هابرماس

هابرماس^۲ تعبیر حوزه عمومی را در اطلاق به عرصه‌ای اجتماعی به کار می‌برد که در آن افراد از طریق مفاهیم و استدلال مبتنی بر تعقل و در شرایطی عاری از هرگونه فشار، زور و در شرایط برابر برای تمام طرف‌های مشارکت کننده، مجموعه‌ای از رفتارها، مواضع و جهت‌گیری‌های ارزشی و هنجاری را تولید می‌کنند. حوزه عمومی بخشی از آن فضایی است که خارج از حوزه نفوذ دولت، اقتصاد و کلیسا قرار دارد. حوزه عمومی را باید میدانی غیروابسته به دولت بدانیم (حتی اگر براساس بودجه دولتی پدیدار شده باشد) که اطلاعات در هسته آن قرار دارد و هر یک از بازیگران در حالی که دیدگاه‌هایش در دسترس همگان قرار دارد، مواضع خود را با گفتگوی بی‌پرده، آشکار می‌کند (وبستر، ۱۳۹۰: ۳۰۲-۳۰۳). هابرماس اساس زندگی اجتماعی را ارتباط می‌داند، بر این اساس، حوزه عمومی شبکه‌ای برای تبادل اطلاعات و دیدگاه‌ها بین شهروندان است. در حوزه عمومی، جریان‌های ارتباطی شکل می‌گیرند، و نظریات افراد غربال و ترکیب می‌شوند، به گونه‌ای که در

. Fourie
.. Jurgen Habermas

نهایت منجر به شکل‌گیری مجموعه‌ای از دیدگاه‌ها و نظریه‌های مشترک می‌شود (Habermas, ۱۹۸۹:۵۰; Habermas, ۲۰۰۴: ۳۴)

۳- نظریه کاستلز و الگوهای کنش ارتباطی در فضای سایبری ایران

ایده‌های کلیدی کاستلز، جامعه شبکه‌ای، فضای جریانها و واقعیت مجازی است (Bell, ۲۰۰۷: ۵۹, ۶۹, ۷۸). کاستلز با تأکید بر تغییراتی که فناوری‌های نوین ارتباطات و اطلاعات پدید آورده است، قدرت و حوزه کارکرد شبکه‌ها را در قالب نظریه جامعه شبکه‌ای تحلیل می‌کند. نظریه کاستلز درباره جامعه شبکه‌ای مبتنی بر این اصل است که کارکردها و فرآیندهای مسلط در عصر اطلاعات به گونه‌ای فزاینده پیرامون شبکه‌ها سازمان می‌یابند و «منطق» جامعه شبکه‌ای در حال سرایت به تمام فضاهای زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است.

کاستلز در تبیین علمی و جامعه‌شناختی ظهور شبکه، آن را حاصل تعامل دیالکتیکی روابط اجتماعی و نوآوری‌های فناوری می‌داند و بر این باور است که گروه‌های اجتماعی، در جامعه شبکه‌ای به تعریف هویت‌شان برای شکل دادن به نهادهای اجتماعی می‌پردازند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۳-۲۲ و ۱۵). هر نوع فرایند هویت‌سازی، منجر به نتایج متفاوتی در بنای جامعه می‌شود. شبکه‌های ارتباطی، الگوهای اتصال هستند که توسط جریان پیام‌ها در بین ارتباط‌گیرندگان در فضا و طول زمان، خلق می‌شوند. همچنین، شبکه‌ها، جریان‌ها^۱ را پردازش می‌کنند. جریان‌ها، به گردش مداوم اطلاعات بین گره‌ها، از طریق کانال‌های اتصال گره‌ها اطلاق می‌شود. یک شبکه، به وسیله برنامه‌ای که اهداف، قواعد عملکردش را ترسیم می‌کند، تعریف می‌شود. این برنامه، کدهایی را می‌سازد که شامل ارزشیابی عملکرد و معیارهای موفقیت یا شکست است. در شبکه‌های اجتماعی و بین‌سازمانی، کنشگران اجتماعی،

ارزش‌ها و علایق خویش را رواج می‌دهند، و در تعامل با سایر کنشگران اجتماعی، نقطه پیدایش و برنامه‌ریزی شبکه‌ها می‌شوند (Castells, ۲۰۰۹: ۱۹-۲۰).

کاستلز وجود سه ویژگی مهم برآمده از فناوری‌های نوین را موجب کارآمدی شبکه‌ها می‌داند: نخست *انعطاف‌پذیری*: یعنی توانایی بازسازی، مطابق تغییرات محیطی و توجه به اهداف، در عین تغییر اجزاء، و یافتن اتصال‌های جدید؛ دوم *مقیاس‌پذیری*: به معنای قابلیت انبساط یا انقباض اندازه شبکه، که احتمال اختلال در شبکه را کاهش می‌دهد؛ و سوم قابلیت تداوم، بدین معنا که حیات نشان توانایی شبکه‌ها است، زیرا آنها یک مرکزیت واحد ندارند بلکه با پیکربندی در سطحی وسیع عمل می‌کنند و در برابر حملاتی که به گره‌ها و کدهای شبکه می‌شود، مقاومت می‌کنند (Castells, ۲۰۰۹: ۲۰-۲۳).

با اندکی تعمق در دیدگاه کاستلز، می‌توان چنین برداشت کرد که وی بیش از سایر نظریه پردازان به موضوع کنشگری در فضای سایبر پرداخته و بدان نزدیک شده است. بر این اساس، با مورد توجه قرار دادن کاستی‌های نظریه‌ها در تبیین تام و تمام پدیده‌ها، در این پژوهش، نقطه اتکای ما در تبیین بخش مهمی از جنبه‌های کنشگری در فضای سایبری ایران، دیدگاه‌های کاستلز خواهد بود، زیرا:

الف- پیوند بین هویت در جامعه شبکه‌ای مورد نظر کاستلز و کیفیت مشارکت کنشگران در فضای سایبری می‌تواند در تبیین الگوهای کنشگران فضای سایبری ایران و استفاده آنان از سازوکارهای ارتباطی و تعاملی فضای سایبر نقش‌آفرین باشد؛

ب- کاستلز قدرت را به مثابه توانایی تحمیل رفتار، در شبکه مبادله اطلاعات و به‌کارگیری ماهرانه نمادها می‌داند که کنشگران اجتماعی، نهادها و جنبش‌های فرهنگی را از طریق نمادها، سخنگویان و تقویت‌کنندگان (حامیان) فکری به هم مرتبط می‌سازد (کاستلز، ۱۳۸۰: ۴۳۰). چنین رویکردی به قدرت در جامعه شبکه‌ای،

می تواند نقش سازوکارهای تعاملی و ارتباطی را در «تحمیل رفتار»، که کاستلز از آن، به «قدرت» تعبیر می کند، برجسته و پررنگ تر کند؛

ج- کاستلز جنبش اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی، مانند: جنبش ضد جهانی شدن، القاعده و سازمان های وابسته به آن را دارای ریشه محلی می داند، که با سوئیچ کردن بر روی شبکه های دیگر، تلاش می کنند افکار عمومی را تغییر دهند (Castells, ۲۰۰۹: ۴۷-۵۰). این بخش از نظریه کاستلز، الگویی مناسب برای تبیین الگوهای کنشگری در فضای سایبر است.

۴- نظریه پردازی درباره الگوهای کنش ارتباطی در فضای سایبری ایران

فضای سایبر به عنوان پدیده ای است که به موازات و در عرض زندگی واقعی ظهور یافته و کنشگران در فضای شبکه های به هم پیوسته آن، به تبادل و اشتراک گذاری افکار و عقاید می پردازند. امکان بازتولید اجتماعات و گروه های هم فکر در شبکه های اینترنتی، با استفاده از ابزارهای تعاملی رسانه اینترنت، از کارکردهای مهم این رسانه نوین است. لازمه مشارکت مردم سالارانه، گفتگوی عقلانی و زندگی در جامعه شبکه ای، بازتعریف مؤلفه هایی است که رسانه اینترنت را از سایر رسانه های سنتی متمایز می کند. در واقع، بطور انتزاعی، سخن گفتن از اجتماعات مجازی، زندگی در شبکه های اجتماعی و جریان سازی در فضای رسانه نوین اینترنت، ماهیت این پدیده ها را به لحاظ ویژگی ها، کیفیت عملکرد و سازوکارهای تأثیر، همچنان در ابهام نگه می دارد.

برای شناخت آنچه که زندگی در فضای سایبر، یا به تعبیر کاستلز، جامعه شبکه ای می نامیم، در بدو امر، نیازمند شناخت سازوکارهایی هستیم که موجب چنین فضایی هستند، و در گام دوم، ارزیابی نقش این سازوکارها در چگونگی کنشگری و تعامل باید مورد توجه قرار گیرد. از این رو، دو گزاره مهم در اینجا قابل طرح است:

الف- فضای تعاملی ویژه‌ای که فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات خلق کرده‌اند، در پیوند مستحکم با زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است که برآیند آن ابزارهای ارتباط هستند. این ابزارهای ارتباطی، با فراهم کردن امکان تعامل گسترده و آزادانه در بین اجتماعات آنلاین و شبکه‌های فضای سایبر، فضای نوینی را برای تکاپوی کنشگران فراهم کرده‌اند. باید تأکید کرد که بدون شناخت ابزارهای رسانه اینترنت، ماهیت تعامل در جامعه شبکه‌ای و برآیند ارتباطات درون آن، در هاله‌ای از ابهام باقی می‌ماند.

ب- تعامل کنشگران در جامعه شبکه‌ای، با توجه به نوع ابزار ارتباطی مورد استفاده، الگوهای کنش ارتباطی را شکل می‌دهد. این الگوها، متناسب با فضای کنشگری و شرایط کنشگران است. بدین لحاظ، دیدگاه ابزار محور بودن تعامل در عرصه سایبر می‌تواند از استحکام بیشتری برخوردار گردد. بدین معنا که ماهیت ابزار و عوامل موقعیتی (مانند تسلط و مهارت کنشگران) الگوهای تعامل را در شبکه‌های اجتماعی و وبلاگستان شکل می‌دهند. به بیان دیگر، سطح و کیفیت تعامل در جامعه شبکه‌ای، در عین حال که وابسته به نوع ابزار ارتباطی است، پیوند نزدیکی با تلقی، مهارت و رضایتمندی کنشگران از آن دارد. از این رو، در یک سطح ما با پدیده رابطه انسان^۰ رایانه، و در سطح دوم، با نقش و تأثیر رایانه و شبکه‌های ارتباطی رایانه‌ای در فراهم‌سازی زمینه‌های تعامل انسان-انسان مواجه هستیم.

بر پایه آنچه بیان شد، ما با پدیده‌ای مواجه هستیم که می‌تواند از دو بُعد مورد مطالعه قرار گیرد، نکته‌ای که در نظریات مرتبط و مورد اشاره بطور ملموس بدان پرداخته نشده است. از این رو، این نظریه قابل طرح است که تعامل در فضای سایبر تحت تأثیر گونه و کیفیت کاربرد سازوکارهای ارتباطی فراهم شده و در دسترس کنشگران است و برای مطالعه آن، شناخت ابزارهای ارتباطی اینترنت به عنوان حلقه‌های اتصال کنشگران در فضای سایبر الزامی است. در سطح تعامل انسان-انسان نیز، به دلیل وابسته بودن فرایند ارتباط به ابزار، نوع و ماهیت ابزار تعیین‌کننده سطح

تعامل خواهد بود. چنین رویکردی می‌تواند به استحکام این نظریه که: «گفتمان‌ها در درون شبکه شکل می‌گیرند و پیوندهای درون شبکه‌های رایانه‌ای، راه‌های نوین برقراری ارتباط و تعامل هستند» بیانجامد.

در این رویکرد، با توجه به ماهیت پرسش‌هایی که در این پژوهش مطرح شده است، از روش ترکیبی مطالعه، بهره‌برداری کرده‌ایم. بدین سبب که از یک سو نیازمند شناختی از تناسب ابزارهای ارتباط با فعالیت‌های کنشگران هستیم (ارتباط انسان-رایانه) و از سوی دیگر، نقش این ابزارها را در ایجاد فضای تعاملی در محیط سایبری (تعامل انسان-انسان) مد نظر داریم. از این رو، جنبه‌هایی از ربط و پیوند این دو موضوع، با رجوع به نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز صورت می‌گیرد. این جنبه‌ها عبارتند از: مؤلفه‌هایی که در نظریه جامعه شبکه‌ای بدانها پرداخته شده است مانند: کنشگری و کنشگران، هویت، قدرت و فضای جریان‌ها در فضای سایبر. با چارچوبی که کاستلز از کنشگری ترسیم کرده است، بر آن هستیم که با آزمودن فرضیات این پژوهش، بتوانیم به تبیین نقش فناوری نوین اطلاعات و سازوکارهای ارتباطی آن در شکل‌گیری الگوهای تعامل در فضای سایبری ایران، پردازیم.

فرضیه‌های پژوهش

با نگاهی به این قاعده کلی رویکرد جامعه شبکه‌ای کاستلز، که «کارکردها و فرآیندهای مسلط در عصر اطلاعات به گونه‌ای فزاینده، پیرامون شبکه‌ها، سازمان می‌یابند» و نیز، با توجه به قرائنی که در ادبیات و چارچوب نظری ارائه شد، می‌توان این فرضیه‌ها را صورت‌بندی کرد:

- بین کاربرد سازوکارهای ارتباطی اینترنت و الگوی کنشگری فضای سایبری ایران رابطه وجود دارد.

- بین کاربرد سازوکارهای ارتباطی اینترنت و الگوی دسترسی فضای سایبر ایران رابطه وجود دارد.
- بین کاربرد سازوکارهای ارتباطی اینترنت و الگوی بیانی فضای سایبر ایران رابطه وجود دارد.

متغیرهای پژوهش در پیمایش

- متغیر وابسته

در این پژوهش، الگوهای کنش ارتباطی در فضای سایبر را با معیارهای کنشگری و مشارکت، بیانی و دسترسی از یکدیگر بازشناسی می‌کنیم. بررسی نقش این سازوکارها در مقوله‌های کنشگری و مشارکت، بیانی و دسترسی، می‌تواند ما را به الگوهایی که سرچشمه آنها نوع ابزار ارتباطی هستند، رهنمون سازد.

الگوی کنشگری و مشارکت: کیفیت ارتباط کنشگران و تعامل آنان، ارتباطات افقی و سازوکارهای مناسب - شامل آسان‌سازهای نرم‌افزاری و ابزارهای ارتباطی گوناگون - می‌توانند با پیامد مشارکت کامل کنشگران در تولید محتوا روبرو شوند. چگونگی استفاده کنشگران از ابزارهای ارتباطی، الگوی شکلی مشارکت را تعیین می‌کند و همچنین این ابزار، در تعیین الگوی رفتار آنان در تولید محتوا تأثیر می‌گذارد. الگوی کنشگری، با این شاخص‌ها اندازه‌گیری شده است: فراهم کردن تعامل دو و چندجانبه، تعامل با صاحب‌نظران و گروه‌های تخصصی، تأثیر قالب‌های محتوا در تعامل، آزادی مشارکت و استفاده از هویت مستعار.

الگوی بیانی: بر شیوه بیان و قالب انتشار دیدگاه‌های کنشگران تمرکز یافته است و با این شاخص‌ها اندازه‌گیری شده است: قالب‌های انتشار دیدگاه‌ها، امکان بیان آزاد دیدگاه‌ها، گونه نگارش مطالب و شیوه بیان، استفاده از زبان محاوره‌ای و واژه‌های زبان مخفی و خودسانسوری یا کتمان اندیشه.

الگوی دسترسی: الگوی دسترسی به کیفیت دسترسی به محتوا توجه دارد و با این شاخص‌ها اندازه‌گیری شده است: جامعیت دسترسی، تأثیر قالب‌های محتوا در تنوع دسترسی، تسهیل دسترسی و تسریع دسترسی.

- متغیر مستقل

متغیر مستقل در پیمایش، «کاربرد سازوکارهای ارتباطی و تعاملی فضای سایبر» است. در فضای مجازی تبادل اطلاعات از طریق سازوکارهایی مانند: ایمیل، انجمن‌های مباحثه، اتاق‌های گفتگو (چت)، سیستم‌های ثبت پیام (کامنت)، و سیستم پیام فوری^۱ انجام می‌شود.

شاخص‌های اندازه‌گیری: برای اندازه‌گیری کاربرد سازوکارهای ارتباطی و تعاملی فضای سایبر، بر اساس جدول ۱ از سه شاخص استفاده شده است.

جدول ۱- کاربرد سازوکارهای ارتباطی و تعاملی فضای سایبر (متغیر مستقل)

شاخص‌ها	ابزارها	متغیر مستقل
۱. استفاده از ابزار ارتباطی در زمینه‌های غیرشخصی (مانند: مشارکت در مباحث عمومی، اشتراک‌گذاری، فعالیت در شبکه‌های اجتماعی، بیان دیدگاه‌های عمومی)	<ul style="list-style-type: none"> • ایمیل • انجمن‌های مباحثه • اتاق‌های گفتگو (چت) • سیستم 	کاربرد سازوکارهای ارتباطی و تعاملی فضای سایبر
۲. میزان تجربه و سطح مهارت در کاربرد ابزار ارتباطی	<ul style="list-style-type: none"> • ثبت پیام (کامنت) • سیستم پیام فوری 	

<p>۳. میزان رضایتمندی کنشگران از کاربرد ابزار</p>		
---	--	--

لازم است دربارهٔ جدول ۱ توضیح داده شود که هرکدام از ابزارهای یاد شده، با همهٔ شاخص‌های سه‌گانهٔ ستون کناری آن (شاخص‌ها)، محک زده شده‌اند.

روش شناسی

نوع این مطالعه، بررسی همبستگی بوده و بازه زمانی آن، مقطعی است. از دیدگاه روش‌شناختی، با توجه به ماهیت پرسش‌های پژوهش، از روش پیمایش^۱ برای پاسخ دادن به پرسش‌ها و آزمون فرضیه‌های پژوهش استفاده شده است و ابزار گردآوری اطلاعات نیز پرسشنامه الکترونیکی بوده است.

- جامعه آماری و حجم نمونه

الف. جامعه آماری: عبارتند از: کنشگران فعال در چهار سرویس‌دهنده اصلی وبلاگ‌نویسی فارسی پرشین بلاگ، میهن بلاگ، پارسی بلاگ، و بلاگفا، که تا اسفند ۱۳۸۹، وبلاگ آنان در فهرست‌های موضوعی سرویس‌دهنده وبلاگ درج شده بوده است و نیز کنشگران عضو چهار سایت شبکه‌های اجتماعی فضای سایبری ایران شامل: شبکه اجتماعی کلوب (جامعه مجازی ایرانیان)، سرزمین مجازی ایرانیان، جامعه مجازی متخصصین و شبکه فرندفا، که تا اسفند ۱۳۸۹ در این شبکه‌ها فعال بوده‌اند. ملاک انتخاب پاسخگویان، در وبلاگستان فارسی، مشارکت در مدیریت و تولید محتوای وبلاگ بوده است و در شبکه‌های اجتماعی نیز، فعالیت پاسخگویان در این شبکه‌ها در زمان گردآوری اطلاعات ملاک قرار گرفته است. از آنجا که

ویژگی های فردی پاسخگویان، نقشی در آزمون فرضیه ها نداشته، مورد پرسش قرار نگرفته است.

جدول ۲- سرویس دهندگان وبلاگ مورد مطالعه

ردیف	سرویس دهنده وبلاگ	نشانی
۱	پرشین بلاگ	http://www.persianblog.ir
۲	میهن بلاگ	http://www.mihanblog.ir
۳	پارسی بلاگ	http://www.parsiblog.com
۴	بلاگفا	http://blogfa.ir

جدول ۳- شبکه های اجتماعی مورد مطالعه

ردیف	شبکه اجتماعی	نشانی سایت
۱	شبکه اجتماعی کلوب (جامعه مجازی ایرانیان)	http://www.cloob.com
۲	سرزمین مجازی ایرانیان	http://www.netiran.net
۳	جامعه مجازی متخصصین انسانی و مطالعات فرهنگی	http://www.nofa.ir
۴	شبکه فرندا	http://friendfa.com

ب. حجم نمونه: براساس فرمول محاسبه تعیین حجم نمونه، تعداد نمونه انتخابی از جامعه آماری مورد مطالعه، ۳۸۳ تن از کنشگران بودند. با توجه به اطلاعات ارائه شده از کل جامعه آماری، سهم هر یک از محیط های کنشگری (وبلاگستان فارسی و

شبکه‌های اجتماعی) و محاسبه حجم نمونه، براساس فرمول متغیر دو ارزشی کوکران انجام شد:

$$n = \frac{N \times t^2 \times pq}{(N \times d^2) + (t^2 \times pq)}$$

$$n = \frac{1665763 \times 3/842 \times 0/25}{1665763 \times 0/025 + 3/842 \times 0/25} = 383$$

تعداد نمونه انتخابی از جامعه آماری مورد مطالعه، ۳۸۳ تن از کنشگران هستند. با توجه به اطلاعات ارائه شده از کل جامعه آماری، سهم محیط کنشگری و بلاگستان فارسی ۱۱۵ تن و شبکه‌های اجتماعی ۲۶۸ تن است. با توجه به اهداف پژوهش و نیاز به استفاده از نوعی از طبقه‌بندی که کلیت گستره فضای سایبری ایران را در بر داشته باشد و با توجه به پراکندگی کنشگران در طبقات موضوعی گوناگون، از شیوه «نمونه‌گیری طبقه‌ای» استفاده شد. در شبکه‌های اجتماعی، با توجه به پروفایل محور بودن شکل‌گیری شبکه‌ها، نمونه‌گیری از درون طبقات گروه‌های تعریف شده کاربران در شبکه صورت گرفته است.

ابزارهای پژوهش در پیمایش

اجرای این پژوهش بنا به الزام‌های آن، منوط به استفاده از ابزارهای خاصی بوده است که در ادامه بدانها اشاره می‌کنیم:

الف. پرسشنامه الکترونیکی

طراحی پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت انجام پذیرفته و برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه الکترونیکی استفاده شده است. از نظر سازوکار طراحی، پرسشنامه الکترونیکی، دارای ویژگی‌های کامل پرسشنامه معمولی است، با این قید که پرسش‌ها از

طریق شبکه اینترنت (صفحه‌های وب) و ایمیل، در اختیار اعضای جامعه آماری قرار می‌گیرند.

در این پژوهش، پس از طراحی و تدوین پرسشنامه، با استفاده از امکانات «گوگل داک»^۱ آن را در محیط وب منتشر ساخته و لینک (پیوند) پرسشنامه برای گردآوری اطلاعات، با توجه به نمونه تعیین شده از جامعه آماری به کنشگران ارائه شده است. ارائه پرسشنامه از طریق ارسال لینک به ایمیل (در وبلاگستان) و ارسال پیام (در شبکه‌های اجتماعی) انجام شد. روش‌های کنترلی قابل پیش‌بینی و تعبیه نیز جهت جلوگیری از تکرار پاسخگویی کاربران، هنگام بارگذاری پرسشنامه اجرا گردید؛ مانند اعمال شرط ورود به سیستم جی‌میل^۲ و ارسال پرسشنامه به ایمیل پاسخگویان. داده‌های گردآوری شده، با استفاده از نرم‌افزار به محیط پایگاه اطلاعاتی اکسس^۳ برای تهیه خروجی‌های مورد نیاز منتقل گردید.

پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید که نتیجه آن عدد ۰/۷۸ بود. پرسشنامه با توجه به مطلوب بودن ضریب آلفای کرونباخ در حد ۰/۷۹، از اعتبار قابل قبولی برخوردار است. از نظر روایی نیز، پرسشنامه در اختیار سه نفر از کارشناسان قرار گرفت تا اطمینان حاصل شود که پرسشنامه، دقیقاً و بی‌ژگی مورد نظر را اندازه‌گیری می‌کند. برای رفع ابهام احتمالی، پرسشنامه الکترونیکی برای پیش‌آزمون، طی دو مرحله در اختیار دو گروه (۵۰ نفر) از پاسخگویان قرار گرفت و پس از دریافت بازخورد هر دو مرحله، برخی از پرسش‌ها اصلاح شد.

ب. نرم افزارها و ابزارهای آنلاین

ابزار آنلاین گوگل^۱، به منظور طراحی، تدوین، و نیز دسترسی پذیری پرسشنامه مورد استفاده قرار گرفته است. از نرم افزار SPSS نیز برای تنظیم داده‌ها و انجام عملیات آماری مورد نیاز بر روی آنها بهره‌برداری شد.

روش‌ها و فنون آماری

الف- آزمون ضریب همبستگی پیرسون: این آزمون، یکی از دقیق‌ترین و با ثبات‌ترین روش‌ها با کم‌ترین خطای معیار برای بیان رابطه بین متغیرهای پیوسته، وابسته و مستقل است.

ب- رگرسیون ساده یا تک متغیره: تحلیل رگرسیونی $(Y=b_0+b_1X+e)$ ، برای برآورد مقدار متوسط یک متغیر بر اساس مقادیر ثابت متغیر دیگر مورد استفاده قرار گرفت. برای آزمون فرضیه‌ها، میانگین حاصل از پرسش‌های مربوط به هر شاخص، مبنای محاسبه قرار گرفته است. از این رو، با توجه به پیوستگی داده‌ها، امکان انجام عملیات آماری بر روی آنها، برای تعیین همبستگی فراهم شده است.

روش تحلیل داده‌ها

داده‌های پیمایش، پس از ساماندهی و آماده‌سازی با استفاده از روش‌های آماری مناسب، برای داده‌های ترتیبی و تبدیلی آنها، توصیف و پردازش شده و نتایج آنها تحلیل و رابطه‌های بین متغیرها تبیین شد. استخراج داده‌های پرسشنامه، توصیف و تحلیل، با استفاده از نرم‌افزار مناسب (spss) انجام شد.

یافته‌های پژوهش و آزمون فرضیه‌ها

الف. داده‌های توصیفی: میزان مهارت در استفاده از سازوکارهای ارتباطی

اینترنت

حجم نمونه در این مطالعه، ۳۸۳ نفر بود که از بین کنشگران وبلاگستان فارسی و شبکه‌های اجتماعی داخل کشور انتخاب شدند. براساس شاخص‌های اندازه‌گیری تعریف شده، در مجموع ۳۷ پرسش در پرسشنامه مطرح شده است. با توجه به اینکه در پرسشنامه الکترونیکی، امکان اعلام بدون پاسخ ماندن پرسش‌ها به پاسخگو وجود دارد و تأیید نهایی آن، می‌تواند مشروط به تکمیل همه پرسش‌ها باشد، از این رو، در هیچ موردی پرسش «بدون پاسخ» نداریم. گزیده جداول توزیع فراوانی برای درک فضای کلی پژوهش، در ادامه آمده است.

جدول ۴- استفاده از سازوکارهای ارتباطی اینترنت، برای تعامل و مشارکت در

مباحث عمومی (به جز امور شخصی)

گزینه	خیلی زیاد		زیاد		کم		خیلی کم	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
ایمیل	۴۲.۳	۱۶۲	۳۱.۳	۱۲۰	۲۶.۴	۱۰۱	.	.
انجمن‌های مباحثه	۲۱.۴	۸۲	۵۱.۲	۱۹۶	۲۷.۴	۱۰۵	.	.
چت	۲۵.۸	۹۹	۴۹.۳	۱۸۹	۲۴.۸	۹۵	.	.
سیستم ثبت پیام (کامنت)	۱۹.۳	۷۴	۵۹.۳	۲۲۷	۲۱.۴	۸۲	.	.
سیستم پیام فوری	.	.	۴۸.۳	۱۸۵	۳۰.۵	۱۱۷	۲۱.۱	۸۱

جدول ۴ نشان می‌دهد که کنشگران فضای سایبری ایران، بیش از همه از ابزار ارتباطی ایمیل در تعاملات عمومی^۱ خویش استفاده می‌کنند و استفاده از چت و سیستم

- غیرشخصی بودن نوع استفاده کنشگران از سازوکارهای ارتباطی، در پرسشنامه مورد تأکید قرار گرفته است

ثبت پیام هر دو در رتبه دوم، استفاده از انجمن‌های مباحثه و سیستم پیام فوری به ترتیب در رتبه سوم و چهارم قرار دارند.

جدول ۵- میزان تجربه و مهارت در استفاده از ابزارهای ارتباطی

گزینه	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
ایمیل	۵۴.۰	۱۰۹	۲۸.۵	۶۲	۱۶.۲	۵	۱.۳	۰	۰	۰
انجمن‌های مباحثه	۱۷.۰	۱۰۲	۲۶.۶	۱۱۳	۲۹.۵	۵۳	۱۳.۸	۵۰	۱۳.۱	۱۳.۱
چت	۳۹.۲	۱۱۴	۲۹.۸	۷۴	۱۹.۳	۲۶	۶.۸	۱۹	۵.۰	۵.۰
سیستم ثبت پیام (کامنت)	۳۰.۰	۱۲۱	۳۱.۶	۹۱	۲۳.۸	۳۰	۷.۸	۲۶	۶.۸	۶.۸
سیستم پیام فوری	۱۷.۰	۸۲	۲۱.۴	۶۴	۱۶.۷	۸	۲.۱	۱۶۴	۴۲.۸	۴۲.۸

از نظر مهارت استفاده از ابزارهای ارتباطی، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مهارت کنشگران در استفاده از ایمیل همچنان بیشترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است. با مقایسه میانگین‌های جدول توزیع فراوانی، آشکار می‌شود که به لحاظ تسلط مهارتی، ایمیل در رتبه نخست (با میانگین ۴/۳۵)، چت در رتبه دوم (با میانگین ۳/۹۱)، سیستم ثبت کامنت در رتبه سوم (با میانگین ۳/۷۰)، انجمن‌های مباحثه در رتبه چهارم (با میانگین ۳/۲۱)، و سیستم ثبت پیام در رتبه پنجم (با میانگین ۲/۶۸)، ابزارهایی ارتباطی مورد استفاده کنشگران قرار گرفته‌اند.

ب. داده‌های توصیفی: شاخص‌های اندازه‌گیری الگوها

با کسب آگاهی کلی از وضعیت کاربرد ابزارهای ارتباطی و میزان مهارت و تسلط کنشگران در استفاده از آنها، در ادامه جداول، شاخص‌های اندازه‌گیری الگوها آمده است.

جدول ۶- توزیع فراوانی شاخص‌های اندازه‌گیری الگوی کنشگری

خیلی زیاد	زیاد	متوسط		کم	خیلی کم	
		درصد	فراوانی			
۱۷۲	۱۲۴	۳۲.۴ %	۳۶	۹.۴ %	۵۱	فراهم کردن تعامل دو چندجاذبه
۱۹۵	۱۲۵	۳۲.۶ %	۲۶	۶.۸ %	۳۷	تعامل با صاحب‌نظران و گروه‌های تخصصی
۸۷	۱۹۶	۵۱.۲ %	۱۲	۳.۱ %	۶۰	تأثیر قالب‌های محتوا در تعامل
۱۷۰	۱۳۶	۴۴.۴ %	۳۸	۹.۹ %	۳۹	آزادی مشارکت
۶۰	۵۳	۱۵.۷ %	۱۳۸	۴۶.۲ %	۹۳	امکان

الگوی کنشگری

		%		%		%		%		استفاده از هویت مستعار
--	--	---	--	---	--	---	--	---	--	------------------------

داده‌های جدول ۶ نشان می‌دهد که ایجاد و بسط فضای تعامل، بیش از سایر مقوله‌ها مورد توجه کنشگران بوده است و حدود ۷۷ درصد از پاسخگویان، بر این باورند که اینترنت، در حد خیلی زیاد و زیاد، زمینه تعامل بین دو و چند جانبه را برای آنان فراهم ساخته است. این میزان برای تعامل با صاحب‌نظران و گروه‌های تخصصی به بیش از ۸۲ درصد می‌رسد. ۷۳ درصد نیز بر این باورند که قالب‌های متنوع محتوایی در این تعامل‌های آنان، تأثیر خیلی زیاد و زیاد داشته است. نکته برجسته دیگر در جدول ۶، فراهم شدن فضای آزاد کنشگری است. نزدیک به ۸۰ درصد از پاسخگویان، کنشگری در محیط اینترنت را دارای چنین ویژگی می‌دانند. نزدیک به ۳۰ درصد از پاسخگویان نیز به میزان خیلی زیاد و زیاد از هویت مستعار برای کنشگری در فضای سایبر، استفاده می‌کنند.

جدول ۷- توزیع فراوانی شاخص‌های اندازه‌گیری الگوی بیانی

خیلی کم	کم	متوسط		زیاد		خیلی زیاد		فرآوانی	درصد
		فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد		
۰	۰	۰	۰	۱۳.۰%	۵۰	۴۱.۵%	۱۵۹	۴۵.۴%	۱۷۴
۱۳.۸%	۵۳	۳۱.۳%	۱۲۰	۳.۱%	۱۲	۴۱.۰%	۱۵۷	۱۳.۳%	۵۱
۴۴.۹%	۱۷۲	۳۳.۴%	۱۲۸	۱۱.۲%	۴۳	۱۰.۴%	۴۰	۰	۰
۴۹.۹%	۱۹۱	۳۵.۲%	۱۳۵	۴.۲%	۱۶	۱۰.۷%	۴۱	۰	۰
۰	۰	۱۰.۲%	۳۹	۹.۹%	۳۸	۳۵.۵%	۱۳۶	۴۴.۴%	۱۷۰

الگوهای بیانی

۰	۰	%/۵/۵	۲۱	%/۳/۷	۱۴	%/۵۰/۴	۱۹۳	%/۴۰/۵	۱۵۵	گونه نگارش مطالب و شیوه بیان
%/۸/۱	۳۱	%/۶/۳	۲۴	%/۳/۱	۱۲	%/۵۳/۰	۲۰۳	%/۲۹/۵	۱۱۳	استفاده از زبان محاوره‌ای و واژه‌های زبان مخفی
%/۴۲/۸	۱۶۴	%/۹/۴	۳۶	%/۱۴/۹	۵۷	%/۲۰/۱	۷۷	%/۱۲/۸	۴۹	خودسانسوری یا کتمان اندیشه

داده‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که بیش از ۸۶ درصد پاسخگویان، برای بیان و اشتراک‌گذاری دیدگاه‌های خود، به میزان خیلی زیاد و زیاد وابسته به قالب‌های متنی هستند و هر چه تولید قالب محتوایی نیازمند مهارت فنی بیشتر می‌شود، میزان استفاده از آنها هم، پایین‌تر می‌آید. نزدیک به ۸۰ درصد از پاسخگویان، در حد زیاد و خیلی زیاد؛ استفاده از سازوکارهای ارتباطی اینترنت را موجب فراهم شدن زمینه بیان آزادانه دیدگاه‌ها در فضای سایبر می‌دانند و تنها ۳۳ درصد به میزان خیلی زیاد و زیاد در محیط اینترنت به کتمان دیدگاه‌های خود می‌پردازند. بیش از ۹۰ درصد از پاسخگویان، به میزان زیاد و خیلی زیاد، استفاده از ابزارهای ارتباطی اینترنت را بر گونه نگارش و بیان مطالب خود تأثیرگذار می‌دانند، به گونه‌ای که، بیش از ۸۲ درصد آنان در تعامل با دیگران و بیان دیدگاه‌ها، به میزان زیاد و خیلی زیاد، از زبان محاوره‌ای و واژگان مخفی استفاده می‌کنند.

جدول ۸- توزیع فراوانی شاخص‌های اندازه‌گیری الگوی دسترسی

دسترسی الگوهای	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد

۰	۰	%۱۴.۹	۵۷	%۸.۹	۳۴	%۲۱.۹	۸۴	%۵۴.۳	۲۰۸	نقش ابزارهای ارتباطی اینترنت در جامعیت دسترسی
%۷.۰	۲۷	%۱۶.۷	۶۴	%۳.۴	۱۳	%۳۴.۵	۱۳۲	%۳۸.۴	۱۴۷	تأثیر قالب‌های محتوا در تنوع دسترسی
۰	۰	۹.۴	۳۶	%۱۰.۷	۴۱	%۲۷.۷	۱۰۶	%۵۲.۲	۲۰۰	تسهیل در دسترسی به کنشگران
۰	۰	%۶.۵	۲۵	%۱۰.۷	۴۱	%۳۳.۴	۱۲۸	%۴۹.۳	۱۸۹	تسریع در دسترسی به موضوع

بر پایه داده‌های جدول ۸، ۷۶/۲ درصد از پاسخگویان بر این باورند که ابزارهای ارتباطی اینترنت به میزان خیلی زیاد و زیاد، امکان دسترسی جامع‌تری به محتوای مورد علاقه آنها را فراهم آورده است، این میزان برای دسترسی به سایر کنشگران، ۷۹/۹ درصد، و برای تسریع دسترسی، ۸۲/۷ درصد است. ۷۱/۹ درصد نیز وجود تنوع قالب‌های محتوا را در حد خیلی زیاد و زیاد، در تنوع دسترسی خود تأثیرگذار می‌دانند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

ج. بررسی روابط بین متغیرها

در فرضیه‌های پژوهش، «وجود رابطه» بین سازوکارهای ارتباطی و تعاملی اینترنت و الگوهای کنشگری، الگوهای بیانی و الگوهای کنشگری سایبری مطرح شده بود. آزمون همبستگی متغیرهای فرضیه نخست پژوهش، نشان می‌دهد که با وجود رابطه مثبت بین متغیرها، این رابطه در حد متوسط - ضعیف است. تحلیل آماری نتایج به شرح جدول ۹ می‌باشد:

جدول ۹- آزمون فرضیه رابطه بین ساز و کارهای ارتباطی و الگوی کنشگری

الگوی کنشگری		متغیرها
۰/۲۳۶	همبستگی پیرسون	ساز و کارهای ارتباطی
۰/۰۰۰	مقدار احتمال آزمون	
۳۸۳	تعداد	
Sig.= ٪۱		r = ۰/۲۳۶

با توجه به جدول ۹ که ضریب پیرسون برای آزمون بین دو متغیر سازوکارهای ارتباطی و الگوی کنشگری با مقدار احتمال آزمون (sig) در سطح معناداری ۰/۰۱ برابر با ۰/۲۳۶ است، می‌توان گفت که بین دو متغیر ارتباط معناداری وجود دارد، اگر چه آزمون، این ارتباط را در حد متوسط- ضعیف نشان می‌دهد. برای برآورد مقدار متوسط متغیر سازوکارهای ارتباطی بر مقدار متوسط متغیر الگوی کنشگری، از تحلیل رگرسیونی یک متغیره استفاده شده است. رگرسیون علاوه بر سنجش اینکه همبستگی بین دو متغیر وجود دارد، رابطه بین آنها را نیز کشف می‌کند.

جدول ۱۰- رگرسیون تک‌متغیره متغیرهای ساز و کارهای ارتباطی و الگوی کنشگری

ضریب متغیر مستقل Beta اصلی	متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب تعیین	t	P- Value(sig)	F	P- Value(sig)
۰/۱۶۹	ساز و کارهای ارتباطی	الگوی کنشگری	۰/۵۶۰	۴/۷۴۴	۰/۰۰	۲۲/۵۰۶	۰/۰۰

برای معناداری این رابطه در حضور متغیر ساز و کارهای ارتباطی، از آزمون فیشر (F) استفاده شده است. همچنین مقدار ثابت این رگرسیون عدد ۴/۰۰۷ می‌باشد. از آزمون تی استیودنت ($t=۴/۷۴۴$) برای معناداری ضریب متغیر مستقل استفاده شده و

مقدار این آزمون برابر $22/506$ می باشد و سطح معناداری کمتر از $0/05$ است و به همین دلیل این رابطه رگرسیونی معنادار می باشد. مقدار F حتی $0/005$ نیز معنادار می باشد. چون در تمام موارد مقدار احتمال آزمون کمتر از $0/05$ می باشد، تمام ضرایب معنادار هستند و باعث تغییر در متغیر وابسته می شوند و این تغییر در جهت (مثبت) است، یعنی با افزایش متغیر مستقل، متغیر وابسته نیز افزایش می یابد. با توجه به ضریب تعیین رگرسیون بالا، حدود ۶ درصد تغییرات متغیر وابسته الگوی کنشگری توسط متغیر مستقل ساز و کارهای ارتباطی توضیح داده می شود. گرچه این مقدار زیاد نیست اما، نشان می دهد که می توان تا ۶ درصد، بر کیفیت و مطلوبیت متغیر وابسته تسلط داشت. در اینجا فاصله اطمینان ۹۵٪ است، یعنی مقدار خطایی که در نظر گرفته شده $0/05$ است. به همین دلیل با مقایسه sig با عدد $0/05$ ، این فرضیه برای فاصله اطمینان $0/99$ نیز تایید می شود.

مفهوم چنین رابطه ای می تواند این باشد که با توجه به نقش محوری سازوکارهای اینترنت در تعامل و ارتباط در فضای سایبر، پیش بینی رابطه ای قوی تر بین این متغیر منطقی و قابل پذیرش است. در این صورت عدد حاصل آزمون، چگونه قابل توجیه است؟ باید گفت که سازوکارهای ارتباطی تعریف شده در این پژوهش، شامل یک طیف از ابزارها هستند. کنشگران فضای سایبری ایران، به گونه ای که در توصیف داده ها آمده است، از همه این سازوکارها و بطور متناسب بهره نمی برند. سهم ایمیل در کنشگری در بالاترین حد است، در حالیکه بیش از نیمی از کنشگران از سازوکار سیستم پیام فوری یا استفاده نمی کند یا استفاده آنها در حد خیلی کم است. بدین سان، همین عامل، معدل استفاده از همه سازوکارها را تحت تأثیر قرار داده و پایین می آورد. اگرچه نفس وجود رابطه، با جهت گیری (مثبت) متوسط، به خودی خود، قابل توجه است.

جدول ۱۱- آزمون فرضیه رابطه بین ساز و کارهای ارتباطی و الگوی بیانی

الگوی بیانی		متغیرها
۰/۴۵۹	همبستگی پیرسون	ساز و کارهای ارتباطی
۰/۰۰۰	مقدار احتمال آزمون	
۳۸۳	تعداد	
Sig.= ۰/۱		r = ۰/۴۵۹

با توجه به جدول ۱۱ که ضریب پیرسون برای آزمون بین دو متغیر سازوکارهای ارتباطی و الگوی بیانی با مقدار احتمال آزمون (sig) در سطح معناداری ۰/۰۱ برابر با ۰/۴۵۹ است، می‌توان گفت که بین دو متغیر ارتباط معناداری در حد متوسط به بالا وجود دارد.

جدول ۱۲- رگرسیون تک‌متغیره متغیرهای ساز و کارهای ارتباطی و الگوی بیانی

ضریب متغیر مستقل Beta اصلی	متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب تعیین	t	P-Value(sig)	F	P-Value(sig)
۰/۳۳۲	ساز و کارهای ارتباطی	الگوی بیانی	۰/۲۱۱	۱۰/۰۹۴	۰/۰۰	۱۰۱/۸۸۶	۰/۰۰

تحلیل رگرسیونی نیز نشان می‌دهد که بین این دو متغیر رابطه وجود دارد. برای برآورد تأثیر مقدار متوسط متغیر سازوکارهای ارتباطی بر مقدار متوسط متغیر الگوی بیانی نیز از تحلیل رگرسیونی ساده یک متغیره استفاده شده است. مقدار ثابت این رگرسیون عدد ۲/۲۳۲ می‌باشد. از آزمون تی‌استیودنت ($t=۱۰/۰۹۴$) برای معناداری ضریب متغیر مستقل استفاده شده و همان‌گونه که دیده می‌شود، مقدار این آزمون برابر با ۱۰۱/۸۸۶ می‌باشد و سطح معناداری، کمتر از ۰/۰۵ است و به همین دلیل این رابطه

رگرسیون معنادار می‌باشد. تمامی ضرایب معنی‌دار هستند و باعث تغییر در متغیر وابسته در جهت مثبت می‌شوند. با توجه به ضریب تعیین رگرسیون بالا، حدود ۲۱ درصد تغییرات متغیر وابسته الگوی بیانی توسط متغیر مستقل ساز و کارهای ارتباطی توضیح داده می‌شوند. تفسیر این نتیجه، که انتظار می‌رفت رابطه مستحکم‌تری بین متغیرهای وابسته و مستقل را نشان دهد، با معطوف کردن آن به سهم هر یک از سازوکارها در نزد کنشگران، می‌تواند چرایی این نتیجه را توجیه کند. نکته دیگر اینکه در پرسش‌ها، نوع استفاده از سازوکارهای ارتباطی، مقید به استفاده از آنها در موارد غیرشخصی بوده است. چنین احتمالی هست که وجود ابهام در تعیین مرز شخصی و عمومی در برآیند پاسخ‌ها تأثیر گذارده باشد. نکته دیگر اینکه، با استناد به داده‌های بخش توصیف نتایج، سهم برخی از قالب‌های بیانی نزد کنشگران بسیار ناچیز است و بسیاری از آنان (بیش از ۷۵٪) از قالب‌های تصویری و ویدیویی، کمترین بهره را در مشارکتهای خود می‌برند و عمدتاً متکی به قالب‌های ساده متنی و تصویری هستند.

جدول ۱۳- آزمون فرضیه رابطه بین ساز و کارهای ارتباطی و الگوی دسترسی

الگوی دسترسی		متغیرها
۰/۲۱۱	همبستگی پیرسون	ساز و کارهای ارتباطی
۰/۰۰۰	مقدار احتمال آزمون	
۳۸۳	تعداد	
Sig.= ٪۱		r = ۰/۲۱۱

با توجه به جدول ۱۳ که ضریب پیرسون برای آزمون بین دو متغیر سازوکارهای ارتباطی و الگوی دسترسی با مقدار احتمال آزمون در سطح معناداری ۰/۰۱ برابر با ۰/۲۱۱ است، می‌توان گفت بین دو متغیر ارتباط معناداری وجود دارد. عدد آزمون، این ارتباط را در حد متوسط- ضعیف نشان می‌دهد.

جدول ۱۴- رگرسیون تک‌متغیره متغیرهای ساز و کارهای ارتباطی و الگوی دسترسی

ضریب متغیر مستقل Beta اصلی	متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب تعیین	t	P- Value(sig)	F	P- Value(sig)
۰/۱۷۵	ساز و کارهای ارتباطی	الگوی دسترسی	۰/۰۴۵	۲۱۹/۴	۰/۰۰	۱۷/۷۹۶	۰/۰۰

تحلیل رگرسیونی یک متغیره نیز مبین وجود رابطه بین متغیر سازوکارهای ارتباطی و الگوی دسترسی است. بدین معنا که ضریب تعیین رگرسیون بالا، حدود ۵ درصد تغییرات متغیر وابسته الگوی دسترسی توسط متغیر مستقل ساز و کارهای ارتباطی را توضیح داده است. این مقدار نشان می‌دهد که می‌توان تا ۵ درصد، بر کیفیت و مطلوبیت متغیر وابسته تسلط داشت.

برای برآورد مقدار متوسط متغیر سازوکارهای ارتباطی بر مقدار متوسط متغیر الگوی دسترسی نیز از تحلیل رگرسیونی ساده یک متغیره استفاده شد. مقدار ثابت این رگرسیون عدد ۳/۴۱۴ می‌باشد. از آزمون تی استیودنت ($t=۴/۲۱۹$) برای معناداری ضریب متغیر مستقل استفاده شده و همان‌گونه که دیده می‌شود، مقدار این آزمون برابر ۱۷/۷۹۶ می‌باشد و سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ است و به همین دلیل این رابطه رگرسیونی معنادار است.

همان‌گونه که در تحلیل فرضیه قبل اشاره شد، نگاهی به جداول توزیع فراوانی شاخص‌های اندازه‌گیری متغیر الگوی دسترسی، نشان می‌دهد که دسترسی به محتوای چندرسانه‌ای، صوتی و ویدیویی تا حدودی در سطح پایین‌تری است. چنین وضعیتی می‌تواند در نتیجه آماری آزمون فرضیه تأثیر بگذارد. افزون بر این، یادآوری تأثیر سهم

کمتر یا ناچیز برخی از سازوکارها مانند سیستم پیام فوری، که در میزان استفاده، مهارت و رضایتمندی آنها منعکس شده است، در دستیابی به این نتیجه دارای اهمیت است.

نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شده است که نقش سازوکارهای ارتباطی اینترنت، به عنوان مجموعه‌ای از ابزارهای ایجاد کننده فضای تعامل بر الگوهای کنش ارتباطی مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شود که الگوهای «کنشگری»، «بیانی» و «دسترسی» فضای سایبر ایران تا چه حد تحت تأثیر ابزارهای ارتباطی مورد استفاده کنشگران قرار دارند.

در فرضیه اول این پژوهش، به رابطه بین کاربرد سازوکارهای ارتباطی و الگوی کنشگری در فضای سایبری ایران پرداخته شد و در سطح ۱٪ خطا، وجود رابطه بین این دو متغیر در حد متوسط-ضعیف ($r = 0.2336$) به اثبات رسید. بر پایه تحلیل رگرسیونی، حدود ۶ درصد تغییرات متغیر وابسته الگوی کنشگری توسط متغیر مستقل ساز و کارهای ارتباطی توضیح داده شد. معنای چنین رابطه‌ای می‌تواند چنین باشد که با توجه به نقش محوری سازوکارهای اینترنت در تعامل و ارتباط در فضای سایبر، پیش‌بینی رابطه‌ای قوی‌تر بین این متغیر منطقی و قابل پذیرش است. در این صورت عدد حاصل آزمون، چگونه قابل توجیه است؟ باید گفت که سازوکارهای تعاملی تعریف شده در این پژوهش، شامل یک طیف از ابزارها هستند. کنشگران فضای سایبری ایران، به دلایلی که در ملاحظات پژوهش بدانها اشاره شد و در توصیف نتایج هم آمده است، از همه این سازوکارها به طور متناسب بهره نمی‌برند. به طوری که در بخش توصیف مقاله آمد، سهم ایمیل در تعامل بیش از سایر ابزارهای ارتباط است، در حالی که بیش از نیمی از کنشگران از سازوکار سیستم پیام فوری یا استفاده نمی‌کنند یا استفاده آنها در حد خیلی کم است (جدول ۴). بدین‌سان، همین عامل، معدل استفاده از همه

سازوکارها را تحت تأثیر قرار داده و پایین می‌آورد. اگرچه نفس وجود رابطه با جهت‌گیری (مثبت) متوسط، به خودی خود، قابل توجه است.

در آزمون فرضیه دوم به وجود رابطه بین کاربرد سازوکارهای ارتباطی و الگوی بیانی کنشگری در فضای سایبری ایران پرداخته شد که در سطح معناداری ۰/۰۱ رابطه بین این دو متغیر تأیید و جهت آن در حد متوسط به بالا ($r = 0.459$) بود. تحلیل رگرسیون نیز نشان داد که حدود ۲۱ درصد تغییرات متغیر وابسته الگوی بیانی توسط متغیر مستقل ساز و کارهای ارتباطی است.

در تحلیل این نتیجه نیز باید به نکته‌ای که در تحلیل فرضیه نخست، درباره سازوکارهای ارتباطی و تعاملی اشاره شد، بازگشت. تفسیر این نتیجه، که انتظار می‌رفت رابطه مستحکم‌تری بین متغیرهای وابسته و مستقل را نشان دهد، با معطوف کردن آن به سهم هر یک از سازوکارها در نزد کنشگران، می‌تواند چرایی این نتیجه را توجیه کند. نکته دیگر اینکه در پرسش‌ها، نوع استفاده از سازوکارهای ارتباطی، مقید به استفاده از آنها در موارد غیرشخصی بوده است. چنین احتمالی هست که وجود ابهام در تعیین مرز شخصی و عمومی در برآیند پاسخ‌ها تأثیر گذاشته باشد. نکته آخر این که، با استناد به داده‌های بخش توصیف نتایج پیمایش، سهم برخی از قالب‌های بیانی نزد کنشگران بسیار ناچیز است و بسیاری از آنان (بیش از ۷۵٪) از قالب‌های صوتی و ویدیویی، کمترین بهره را برده و عمدتاً به قالب‌های ساده متنی و تصویری اتکا دارند. داده‌های پژوهش، برای تعلیل این وضعیت ناکافی است، از این رو، بطور منطقی باید به عواملی که به طور عام بر تولید محتوای صوتی و ویدیویی تأثیر می‌گذارند اشاره نمود مانند: برخوردار نبودن از مهارت لازم، ناکافی بودن امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و در دسترس نبودن پهنای مناسب برای انتشار این نوع محتوا.

در فرضیه سوم، به وجود رابطه بین کاربرد سازوکارهای ارتباطی و الگوی دسترسی در فضای سایبری ایران پرداخته شده بود. نتیجه آماری، اگرچه اصل رابطه را در این فرضیه تأیید می‌کند اما، وجود چنین رابطه‌ای را در سطح ضعیفی

(۲۰/۲۱۱) نشان می‌دهد. همان‌گونه که در تحلیل فرضیه قبل اشاره شد، نگاهی به شاخص‌های اندازه‌گیری متغیر الگوی دسترسی نشان می‌دهد که دسترسی به قالب‌های چندرسانه‌ای، صوتی و ویدیویی تا حدودی مهجور است (به نظر می‌رسد بخشی از آن به وضعیت توسعه زیرساخت‌ها و محدودیت پهنای باند مربوط شود). چنین وضعیتی می‌تواند در نتیجه آماری آزمون فرضیه تأثیر بگذارد. افزون بر این، یادآوری تأثیر سهم کمتر یا ناچیز برخی از سازوکارها مانند سیستم پیام فوری، که در میزان استفاده، مهارت و رضایتمندی آنها منعکس شده است، در دستیابی به این نتیجه دارای اهمیت است.

براساس نتایج یادشده، می‌توان به نظریه مطرح شده در پژوهش بازگشت که: الگوهای کنشگری، بیانی و دسترسی در فضای سایبر، متأثر از فناوری اینترنت و ابزارهای ارتباطی آن هستند و بین الگوهای کنشگری، بیانی و دسترسی در نظام تعاملی انسان-انسان در اینترنت، و سازوکارهای ارتباطی این فناوری رابطه مثبت وجود دارد. هم‌چنین، نتایج آزمون‌ها نشان دادند که میزان این رابطه، در حد کم است. هم‌چنین، نوع ابزار ارتباطی مورد استفاده کنشگران و میزان مهارت آنان در کاربرد ابزار ارتباطی، سطح تعامل کنشگران را در فضای سایبر تعیین می‌کند. براین اساس، اثبات فرضیه‌های پژوهش، به معنای استحکام نسبی این نظریه است که: سازوکارهای ارتباط و تعامل در فضای سایبر، با توجه به گونه، ماهیت، سطح، و شیوه بهره‌برداری از ابزار ارتباطی، می‌توانند در پیدایش الگوهای خاص کنشگری، بیانی و دسترسی در فضای سایبر تأثیر داشته باشند.

پیشنهادها

پیشنهاد‌های پژوهش در دو سطح ارائه می‌شود؛ نخست، پیشنهادهایی که می‌تواند اقدامات اجرایی به دنبال داشته باشد، دوم، پیشنهادهایی که نیازمند پژوهش و مطالعه علمی است.

- پیشنهاد‌های نیازمند اقدام اجرایی

الف. ایجاد مرکز مطالعات سایبری، با رویکرد علمی- تخصصی، متشکل از صاحب‌نظران علوم ارتباطات، جامعه‌شناسی، علوم رایانه و شبکه، اطلاع‌رسانی، و روانشناسی می‌تواند با نگرش جامع و علمی به فضای سایبر، به پرسش‌های بسیاری در این زمینه پاسخ دهد. این مرکز می‌تواند با توجه به اهداف علمی تعریف شده یا بنا به اعلام نیاز مراکز علمی، امور مطالعاتی را به انجام برساند.

ب. تولید برنامه‌ای نرم‌افزاری ویژه طراحی و تدوین پرسشنامه برای استفاده بر روی وب، که دارای قابلیت‌هایی فراتر از آنچه در گوگل‌داک در دسترس عموم قرار گرفته است، باشد. این برنامه باید امکان کنترل پاسخ‌های تکراری، تهیه خروجی‌های استاندارد به محیط سایر نرم‌افزارهای صفحه گسترده و پایگاه‌های اطلاعاتی را داشته باشد.

ج. با توجه به اندوخته‌ها و تجربیات این پژوهش، پیشنهاد می‌شود، که به منظور راهنمایی و کمک به پژوهشگران مطالعات سایبری، ایجاد سایت مطالعات سایبری توسط دانشگاه علامه طباطبائی با محوریت دانشکده علوم اجتماعی و فراهم‌سازی ابزارهای مورد نیاز برای پژوهش‌های آنلاین، و نیز انتقال تجارب مد نظر قرار گیرد.

- پیشنهاد‌های نیازمند پژوهش و مطالعه علمی

الف. فضای سایبر، فضایی سیال و در حال تغییر مداوم و سریع (لحظه‌ای) است. انجام پژوهش‌های دوره‌ای، و اجرای پروژه‌های مطالعاتی پیرامون فضای سایبر، گفتمان‌ها، و کیفیت تعامل، با هدف دسترسی به تصویر واقعی از فضای سایبری ایران، به عنوان یک راهبرد تلقی شود.

ب. این پژوهش، تعداد مشخصی از سازوکارهای ارتباطی اینترنت را مورد مطالعه قرار داده است، یک مطالعه جامع تر که همه ابزارهای ارتباطی مورد استفاده کنشگران فضای سایبری ایران را مورد مطالعه قرار دهد، می تواند چشم انداز روشن تر و جامع تری را پیش روی قرار دهد.

ج. پژوهش پیرامون بخش خاکستری (فیلتر شده) گفتمان های فضای سایبر ایران، خارج از دامنه این پژوهش بوده است، پژوهشی که فاقد چنین محدودیتی باشد، می تواند به ترسیم چشم انداز جامع و کامل تری از وضعیت موجود بیانجامد.

منابع

- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۰)، *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ؛ ظهور جامعه شبکه ای*، جلد ۱، ترجمه: احد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: انتشارات طرح نو.
- میناوندچال، محمدرضا. (۱۳۸۱)، بررسی قابلیت و امکان عملکرد اینترنت بعنوان حوزه عمومی سیاسی، *پایان نامه دکتری علوم سیاسی*، دانشگاه تربیت مدرس.
- وبستر، فرانک. (۱۳۹۰)، *نظریه های جامعه اطلاعات*، ترجمه: اسماعیل قدیمی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- منوچهری، عباس. (۱۳۷۸)، *ماکس وبر و پرسش مدرنیته*، تهران: مؤسسه توسعه دانش و پژوهش ایران.
- Arnold, Jennifer E. ( ). Reference Form and Discourse Patterns, **Ph.D. thesis**. Stanford University, Department of Linguistics.
- Atton, Chris. ( ). Reshaping Social Movement Media for a New Millennium. **Social Movement Studies**, .
- Baran, Stanley J. and Davis, Dennis K. ( ). **Mass Communication Theory: Foundations, Ferment, and Future**. Communication Faculty Book Publications.

- Bell, David. ( ). **Cyberculture Theorists: Manuel Castells and Donna Haraway**. Routledge.
- Castells, Manuel. ( ). **Communication Power**. Oxford University Press.
- Caton-Rosser, Mary and McGinley, Jennifer A.( ). Alternative Media and the Learning Culture of Civil Society: Outreach and Teach Strategies. **InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies**, ( ).
- Chipunza, Linda Lorraine Cecilia. ( ). What Men Say, How Women Say: An Exploration of the Interactional Mechanisms at Play in Management Meetings. **PhD Thesis**, University of South Africa.
- Dix, A., Ramduny-Ellis, D., & Wilkinson, J. ( ). Trigger analysis: Understanding broken tasks. In D. Diaper & N. A. Stanton (Eds.), **The handbook of task analysis for human-computer interaction** (pp. -). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Haberland, Hartmut. ( ). The Natural and the Artificial in Language and Technology. In Marsh, Jonathan P., Gorayska, Barbara and Mey, Jacob L. (eds.) **Humane Interfaces: Questions of Method and Practice in Cognitive Technology**. Elsevier Science Publishers.
- Hancock, Peter. A. ( ). **Human performance and ergonomics**. San Diego, Calif: Academic Press.
- Libicki, Martin C. ( ). **Cyberdeterrence and cyberwar**. USA: RAND Corporation.
- Petit, Christine. ( ). **Social Movement Networks in Internet Discourse**. IROWS, Working.

- Rasulo, Margherita. ( ). The Role of Participant Discourse. In **Online Community Formation. Universita** Delgli Studi di Naploi Federico II, Facolta, Disienze Politiche.
- Soola, Ebenezer Oludayo. ( ). Media, Democracy and Misgovernance in Africa. **International Journal of African Studies**, Issue .
- Sreberny, Annabelle & Khiabany, Gholam. Blogistan. ( ). **The Internet and Politics in Iran**. I.B.Tauris,
- Vries, Florence de. ( ). Blogs in the Mainstream Media: An exploration of a code of ethical conduct for j-bloggers. **MPhil Thesis** (Journalism), University of Stellenbosch.
- Yang, D.F. & Goodyear, P. ( ). Pattern languages and genres for writing computer science discourse. In R. Atkinson, C. McBeath, D. Jonas-Dwyer & R. Phillips (Eds), **Beyond the comfort zone: Proceedings of the ۲۱st ASCILITE Conference** (pp. -). Perth, - December.
- Parsons, Talcott. ( ). **The Structure of Social Action**, Volume : Marshall, Pareto, Durkheim. New York: The Free Press.